

Permeteu-me que comenci la meva breu exposició manllevant la vella i bella eloquència d'un text que molts consideren sagrat i que mereix, com a mínim, tot el respecte que encomana la saviesa acumulada al llarg dels segles:

Pregunta, si no, a la generació més antiga
posa't a examinar els seus esperits;
que nosaltres, nats d'ahir, res no sabem...
Les seves paraules t'instruiran
t'oferiran aquestes reflexions... (Job, 8, 8 i seg.)

Aquesta veu sàvia i distant surt al pas a una de les xacres del nostre temps: l'ambiciosa i apresada ignorància de les generacions joves, que deleroses de viure la pròpia vida i de seguir les pulsacions i el ritme accelerat de les modes reinventades a cada moment, imposen als més vells el pietós silenci d'un oblit sovint només trencat, *in articulo mortis*, pels rituals funeraris i els homenatges i les commemoracions pòstumes. Quan el mateix temps, que tot ho cura, ens allibera una mica de la rauxa inconscient d'un vitalisme inexpert i som finalment capaços d'acceptar que res no sabem, o ben poc, descobrim també amb melangia la irreparable absència dels pares, avis o mestres als quals no vam saber o voler escoltar i interrogar quan era hora, i dels lla-vis dels quals hauriem pogut aprendre, de manera directa, cordial i molt més humana i conscient, les invaluables lliçons d'una experiència que no sempre —ai las!— podrem retrobar en el llegat, d'altra banda riquíssim, dels llibres o de les obres d'art.

És per això que haig de felicitar l'Institut d'Estudis Catalans i la seva Secció Històrico-Arqueològica per haver sabut rompre la lúgubre rutina d'una tradició nacional que no em sé estar de qualificar de funerària i fantasmagòrica, que sembla reservar únicament els «elogis» als definitivament absents, quan ja no poden contestar les nostres preguntes ni alegrar-se ni acceptar amb natural i legítima satisfacció l'homenatge públic de la consideració i del reconeixement que mereix l'obra ben feta i la inspiració i guiatge d'una trajectòria exemplar.

Agraeixo també, amb la humilitat que pertoca, la comanda —que m'omple de satisfacció—, de tractar de resumir ací alguns dels trets més rellevants de la importantíssima contribució del pare Miquel Batllori als estudis medievals, i l'oportunitat que se'm brinda de sotmetre públicament a escrutini el seu raciocini, gràcies a Déu encara tan agut i afinat, per sol·licitar d'ell, seguint el consell bíblic citat més amunt, unes paraules que ens servisquen a tots de reflexiva instrucció.

Com a professor del vell Estudi General de València, i medievalista que coneix de primera mà de quina importantíssima manera l'obra del pare Miquel Batllori ha incidit i incideix en aspectes candents de la cultura de l'antic regne de València, no em sé estar de lamentar ací públicament, crec que en nom de les universitats i de totes les persones cultes del País Valencià, que no es trobi ací present la senyora exconsellera de Cultura de la Generalitat Valenciana, senyora Miró, no fa gaire responsable de deixar perdre una subvenció milionària ja oficialment destinada per la Generalitat Valenciana a la publicació de l'*Obra completa* del pare Batllori i del seu germà de religió, el pare Robert Burns. Dos «homenots» que resulta difícil de marcar amb l'estigma de *rojos separatistas*, que hom sembla voler tornar a treure del vell bagul dels mals endreços! Qualsevol de les nostres intenses sessions d'ahir i d'avui, hauria brindat a la exmàxima representat oficial de la cultura valenciana l'avinentesa de copsar l'extraordinària dimensió cultural d'aquesta *Obra completa*, i d'obtenir una informació molt més seriosa i objectiva que no l'assimilable en les inefables pàgines de *Las Provincias*, el diari que, pel que sembla, dicta la tònica de tot allò que es fa i es desfà en les altes instàncies d'un govern valencià cada vegada més confrontat amb les pròpies universitats. Voldria també fer constar ací el sentiment més aviat unànim de rebuig que en aquestes universitats ha merescut una decisió a primera vista tan injusta com arbitrària, dictada des del partidisme més ignorant.

Dit això, sembla adient que comenci aquest repàs, necessàriament superficial i incomplet, afirmant, en primer lloc, que si una cosa hauria d'haver quedat ben palesa gràcies als primers set volums ja apareguts de l'*Obra completa* de Batllori en curs de publicació, és el caràcter universal, culte i lliberal, és a dir no gens *provincià*, d'aquesta obra, com he dit sabotejada per un partit que es pretén representant de les millors essències de la tradició conservadora de l'Europa civilitzada.

1. L'exili italià

El tret determinant de l'obra del pare Batllori és la capacitat de transcendir la limitada visió particularista d'una llengua o cultura, estudiant un ventall molt ampli de matèries des d'una perspectiva historiogràfica sintètica ben documentada, que defensa la unitat de la filologia, la historiografia i la filosofia dins d'un ampli context universal.

Aquesta universalitat de l'obra de Batllori tot i venir en bona part determinada per la mateixa circumstància vital d'un autor obligat a exiliar-se del seu país i a pensar i moure's en i des d'al-

tres llengües, és també fruit d'una il·limitada i sàvia curiositat projectada i passejada per un teatre d'operacions vastíssim. Així, per exemple, les nombroses peregrinacions per les biblioteques italianes, franceses i centroeuropees a la recerca de dades sobre els jesuïtes espanyols, proporcionen a Batllori una esplèndida collita de dades sobre... la important presència dels manuscrits de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova en les biblioteques europees, en especial les italianes! Gràcies, doncs, a aquesta aparent paradoxa, que no podem deslligar d'una forta vinculació a les arrels i a l'impacte de les lectures acumulades durant els anys de formació a Barcelona, sota el mestratge de Jordi Rubió, Miquel Batllori, escriptor com hem dit poliglòt i polifacètic, és, en primer lloc, i potser essencialment pel que respecta a la seva relació amb la cultura catalana, un medievalista que s'interessa de manera preferent però no exclusiva per aquests dos autors catalans més universals.

És aquesta una afirmació que ara ja tenim la sort de poder documentar resseguint una mica per damunt els cinc primers volums de l'*Obra completa* (OC), que faciliten la tasca fins ara no gens fàcil de tenir a l'abast en català textos en diverses llengües, dispersos i no sempre assequibles.

És en el primer d'aquests volums, organitzats amb criteri temàtic i que porta el títol genèric *De l'edat mitjana* (1993), on ara trobareu aquests primers articles escrits a Itàlia, on Batllori anota els resultats d'una sistemàtica exploració només equiparable a la del doctor Pere Bohigas i dona a conèixer i descriu obres descobertes a les biblioteques Nacional Universitària (OC, I, p. 145-169) i Reial de Torí, entre les quals destaquen un volum de sermons vicentins en llatí, un interessant manuscrit del *Pastorale* d'Eiximenis o un curiós llibre de cetreria en italià, traduït del text català de Lluís de Besalú, falconer d'Alfons de Nàpols (OC, I, p. 171-186). De Torí passarà a Bolonya, on exhuma un curiós llibre de manescalia (OC, I, p. 217-265) i un interessant devocionari català (OC, I, p. 199-216), integrat en un valuós manuscrit miscel·lani de textos religiosos de regust agustinian, que relaciona amb la família Centelles d'Oliva.

A mesura que va recollint els fruits d'aquesta transhumància espiritual, Batllori comença a descobrir l'especial i extraordinària incidència de dos noms d'autors nostrats especialment omnipresents en les lleixes de les biblioteques de Bèrgam, Bolonya, Brescia, Cortona, Dresden, Ferrara, Florència, Lodi, Milà, Mòdena, Munic, Oxford, Pàdua, Pavia, Pisa, Poppi, Ravenna, Reggio de l'Emília, Roma, Rovigo, Torí, Venècia i Verona (veg. ara OC, II, p. 191-217 i OC, III, p. 325-344). Aviat l'examen d'aquests nombrosos textos conservats de Llull i Arnau de Vilanova, el va portar a observar sagaçment que hi hagué una important florida d'escrits lul·lians sortits de les premses italianes del 1480 al 1514, seguida d'un canvi radical. Detectà també que, a mesura que deixen de publicar-se, entre 1514-1557, els escrits filosòfics lul·lians autèntics, proliferen les obres pseudolul·lianes, curiosament mesclades amb les atribuïdes a Arnau de Vilanova (OC, III, p. 303-319). A partir d'ara Batllori repartirà el seu interès i la seva erudició entre aquest dos autors, i és lícit de suposar que la sàvia dedicació de tants anys té unes sòlides arrels en les investigacions iniciades durant l'etapa del seu obligat exili italià.

2. Ramon Llull i el lul·lisme

Tot i que Miquel Batllori, segons confessió pròpia, consideri que el seu és un lul·lisme «alternant i discontinu», i tracti de limitar modestament l'abast de la seva contribució, qualificant-la de mer «punt de partença», el volum II de l'OC, que porta el títol de *Ramon Llull i el lul·lisme* el situa, tant per la quantitat com per la qualitat dels treballs recollits, al costat dels nostres grans estudiosos del beat, com ara Jordi Rubió o els germans Carreras i Artau.

La investigació lul·liana de Batllori se centra de manera preferent en dues direccions: la biografia del beat mallorquí i la història del lul·lisme a Itàlia. I a cavall d'aquests interessos predominants cal destacar un seguiment crític constant de la producció lul·liana, i una molt remarcable tasca difusora de l'obra del beat, presentada en forma antològica o d'introducció a llibres concrets.

2.1. Estudis biogràfics

Així, el treball *Ramon Llull en el món del seu temps* és un text remarcable tant per la claredat expositiva com per la capacitat sintètica, on l'autor situa la figura del beat en un àmbit mediterrani caracteritzat per la coexistència i la interacció constant de tres mons «més aviat autònoms que independents: el llatí, el bizantí i l'islàmic». Si la troballa essencial del Llull artista fou la d'assumir «una forma oriental per a una doctrina essencialment cristiana», el concepte lul·lià de la universalitat i unitat del saber teològic i filosòfic, i el seu reformisme independent, justificaran que l'obra del beat superi (com bé demostra després el quart apartat del volum) el «difícil trànsit» de l'edat mitjana a l'humanisme i el Renaixement.

En aquest estudi Batllori aprofita intel·ligentment el canemàs de la *Vida coetània*, (cf. amb OC, II, 1.3, a i c, i 3.1), obra que ha editat repetides vegades i coneix molt bé. La qualifica, amb raó d'«una de les autobiografies més fidels i més íntimes alhora que ens ha deixat tota l'edat mitjana» i planteja, ja d'entrada, algunes de les qüestions que tracta més avall amb acurat deteniment, com ara la del desdoblament pòstum entre un Llull històric i un de llegendari, i el d'un Llull filòsof i un d'alquimista.

Com era d'esperar en un investigador relacionat amb els bol·landistes, el nostre historiador defuig qualsevol mitificació hagiogràfica a l'hora de donar una explicació racional a les vivències místiques del seu personatge, definit com un home de tarannà ciclotípic que «alterna el desig arrauat amb el seny asserenador» i en el qual «l'exaltació va seguida de la reflexió». Veu, així, en la famosa «il·luminació» lul·liana una ordinació i combinació sintètica natural i racional d'idees contrastants. D'altra banda dóna gran importància a l'entrevista barcelonina de Llull amb Ramon de Penyafort (OC, II, 1.2.a), fins al punt d'afirmar que «potser sense aquella trobada Llull no hauria estat pas el que fou com a pensador», i analitza també fil per randa les dades sobre la formació de la llegenda del suposat martiri del beat a partir de les diverses narracions con-

servades (OC, II, 1.2.b). Batllori relaciona la llegenda del martiri i la gran prevenció teològica de l'inquisidor Eimeric contra Llull, amb el culte que els fraticels valencians i catalans rendien al beat, culte paral·lel al que retien a «espirituals» com Olieu, condemnats en el Concili de Viena. Aquesta explicació, tan raonable com interessant, torna a posar damunt la taula el tema del paper dels «espirituals» valencians.

El lector trobarà més evidència de l'assenyada objectivitat del nostre autor en la intel·ligent rèplica (OC, II, 1.3.c) a una intencionada crítica del pare Platzeck, el qual, al·ludint al famós report tècnic de l'examen mèdic dels ossos del beat esmentat per Custurer, formulà la següent pregunta: «Pot un historiador ni tan sol molestar-se a analitzar acuradament aquest text?». Batllori retorna aquesta retòrica pilota al camp del franciscà alemany, fent palesa la manca de solidesa de qualsevol crítica entusiasta o devota que no tingui en compte el testimoniatge de la ciència moderna, en aquest cas el report més recent dels metges del segle xx, d'acord amb el qual les ferides de la calavera de Llull foren fetes molt després de la seva mort amb la santa intenció de corroborar el martiri.

Historiador exigent, Batllori ens posa en guàrdia sobre la dificultat d'assolir la certesa històrica i, molt menys encara, una interpretació científica que s'acosti a la filosofia de la història. Tanmateix es manté convençut —tot i plantejar una sèrie de dubtes fonamentals sobre la naixença de Llull, la composició del *Blanquerna*, l'itinerari dels viatges lul·lians i la circumstància de la mort del beat (OC, II, 1.3.c)— de la historicitat essencial i de la veracitat subjectiva i psicològica d'aquesta extraordinària biografia oral que és el text original llatí de la *Vita* (OC, II, 1.3.a). Detecta en canvi en la versió mallorquina un lul·lisme fervent, una descurança lingüística i algunes formulacions concretes que fan pensar en un traductor relacionat amb els franciscans espirituals.

Però l'historiador esdevé quan s'escau filòleg, filòsof i crític literari. Vegeu, a més del criteri rigorós que fa servir en la tria dels textos editats, l'excel·lent ressenya (OC, II, 1.3.b) on compara i contrasta les dues edicions recents de la *Vita*: la ja clàssica del pare de Gaiffier i la més recent del pare Harada, interessantíssim exercici d'ecdòtica aplicada.

2.2. La producció escrita de Ramon Llull

En el camp de la filosofia (OC, II, 2.1), Batllori situa Llull en la sèrie dels filòsofs creadors i el proclama «l'únic pensador important i original que ha vinculat, al llarg dels segles, totes les terres de llengua i de cultura catalanes». Apunta també, entre altres coses, els manlleus a la càbala hebraica i a la cultura islàmica i defineix l'art i la combinatòria lul·lianes com una «lògica i una dialèctica adreçades a una finalitat teològica». Llull fa servir alhora el mètode inductiu i deductiu, i l'ascens i descens filosòfic i teològic —en ell «no hi ha quasi divisió possible entre filosofia i teologia com a repensament reflexiu de la revelació»— per assolir una cosmologia, una «visió enciclopèdica de tot el saber de l'home» que presenta, a més, com a gran pedagog, en la pròpia

llengua. Batllori, que també resumeix els principals trets de la pedagogia lul·liana (OC, II, 2.2) ens explica com i perquè aquesta trobà un camp més abonat en els nuclis pietistes protestants que no en les nacions catòliques. Tot i així, la *Doctrina pueril* es trobava a la biblioteca de Pere March, pare d'Ausiàs March, aquest darrer també lector de Llull, com ho era també Joanot Martorell!

Però Llull té també una dimensió estètica. La bellesa de les idees trobarà un natural contrapunt en la bellesa literària. Batllori defineix el beat com «un artista del verb, en el seu doble sentit de *lógos* ideal i de la seva plasmació expressiva i poètica», comparable a Dant en la funció de creador de la llengua i de la literatura catalanes. A l'apartat 2.3 de l'esmentat volum, el lector atent sabrà trobar-hi algunes valuoses anotacions crítiques sobre importants textos literaris lul·lians.

Tanmateix, la difusió dels textos literaris de Llull fou més aviat escassa: «El renaixement i el barroc s'entusiasmaren només amb la combinatòria». I el cabal d'informació puntual que ofereix l'apartat sobre transmissió textual (OC, II, 2.4) és molt considerable, amb notícies que podrien servir de base a una trama borgiana (de Borges, o si ho preferiu dels Borja!), o a una interessant novel·la de detectius. És ben probable que només el lector d'aquest llibre sigui capaç de contestar un *quizz* cultural on figurin preguntes tan envitricollades com ara: per què els manuscrits lul·lians de Munic no són a la Biblioteca Vaticana? On es va crear la primera escola lul·liana? Què podia interessar als humanistes del quatre-cents, d'un filòsof tan medieval com Ramon Llull?, i semblants. La minuciosa contestació a la primera qüestió, resulta, per exemple, francament apassionant!

2.3. El lul·lisme

De fet ja al final de la segona part (OC, II, 2.4) ens anem endinsant en allò que potser sigui l'aportació més important del pare Batllori al tema que ens ocupa: la de l'estudi del lul·lisme europeu, i especialment un assaig de síntesi del lul·lisme italià (ibíd., 3.1). El lul·lisme constitueix, segons prova Batllori en aquestes denses pàgines, el lligam més important que ha mantingut la vinculació d'Itàlia amb Catalunya al llarg de la Decadència. L'autor resumeix dades rellevants sobre la versió italiana més coneguda, *El llibre de meravelles*; sobre els centres pioners de Pàdua i Venècia, les primeres impressions italianes de textos lul·lians i el flux i reflux de lul·listes catalans (en el sentit lat de la paraula ja que alguns com fra Joan Ros era de València, i d'altres com el famós Pere Deguç o Guillem Caselles, mallorquins) que van a Itàlia, i d'italians com el poeta genovès Bartolomeo Gentile, assentat a València, o el celestí Placido Perilli (protagonista del pintoresc procés inquisitorial descrit en l'apartat 3.3.a), que visiten el nostre país. El vertader lul·lisme irradiarà a partir d'Itàlia, primer a través del Cusà, i més tard, en una segona etapa gràcies a Jacques Lefèbvre d'Étaples i Heinrich Cornelis Agrippa von Nettesheim. A mesura que deixen de publicar-se entre 1514-1557 els escrits autèntics de Llull, comencen a proliferar les obres pseu-

dolul·lianes, curiosament mesclades amb les atribuïdes a Arnau de Vilanova. La nòmina dels lul·listes més o menys practicants inclourà en diverses etapes, prou matisades per l'autor que no cau en la reducció temporal que ell critica als germans Carreras (veg. *ibid.*, 4), personalitats de la talla de Giordano Bruno, o del famós i polifacètic jesuïta alemany resident a Roma, Athanasius Kircher.

Aquesta informació és encara ampliada (OC, II, 3.2.b) en un estudi complementari del precedent que abasta també França. És interessant veure com Gerson torna a assimilar Llull amb el corrent espiritual franciscà. Hom trobarà tanmateix més informació sobre el tema, i sobre les possibles relacions amb la *Devotio moderna* i amb Sibiuda, en l'apèndix d'aquest apartat i més avall en 3.2.e, on es parla de Fantini Dandolo i el seu possible contacte amb el franciscà valencià fra Joan Ros. El de Llull amb els espirituals franciscans aflora de bell nou (OC, II, 3.2.b) en l'entusiasta i encara ara útil ressenya del tan clàssic com ignorat llibre de Hillgarth, que explica de manera magistral el paper difusor de Le Myésiere.

És la recerca apassionada d'una ciència universal i d'una unitat de pensament que respon a una mateixa actitud platonocristiana, allò que explica l'interès per Ramon Llull de Pico della Mirandola, el Cusà i Sibiuda, o d'autors d'èpoques molt més avançades, com Luigi Sabatini (OC, II, 3.3.b), Caramuel (*ibid.*, 3.3.c), o el cardenal Fernando de Córdoba (*ibid.*, 3.2.d), molts d'ells lul·listes antil·lulistes o, en frase de Batllori, lul·listes sense saber-ho. Té interès de constatar que fou un bisbe valencià, Pere Garsias, fill de Xàtiva, l'encarregat d'esbucar a cops de sil·logisme tomístic les tesis de Pico, «heretge» —com diu agudament Batllori— «material, no pas formal», i que l'ombra inquietant d'Eimeric gravitara encara, en ple Barroc, en la ment d'il·lustres teòlegs com sant Robert Bel·larmí (OC, II, 3.3.a).

2.4. La tasca divulgadora

Ultra això, que no és poc, cal no oblidar que Batllori, al marge d'una important participació en les denominades *Obres essencials* (B., 1957, 2 vol.) a les quals va contribuir amb l'edició de la *Vida coetànea*, reeditada a València en edició de luxe no venal (1993); la presentació del *Llibre de meravelles* i una vasta bibliografia, també ha donat a conèixer Llull en l'àmbit del castellà gràcies a la seva col·laboració en les *Obras literarias* (BAC, 1948) i una vasta *Antología de Ramón Lull* (M., 1986), una *Antología filosófica* (B., 1983), versions castellanques de la *Vida coetània* i del *Llibre d'Amic e Amat* (B., 1987). Tampoc no ha rebutjat de publicar fullets divulgatius del tipus del seu *Llull* (B., 1987) i un altre recent, que encara no he vist, en la col·lecció «Episodis de la Nostra Història».

3. Arnau de Vilanova

Ja hem avançat que Arnau de Vilanova és una altra constant de la recerca de Batllori, el qual ens ha llegat els dos volums de la importantíssima edició de les *Obres catalanes* (2 vol.,

B., 1947), amb uns pròlegs (veg. OC, III, p. 151-177 i 233-257) que constitueixen una aportació cabdal on ja detectem una certa fraternitat d'esperit amb Joaquim Carreras i Artau. Carreras col·laborà amb Batllori en una investigació sobre «La pàtria i la família» del famós espiritual (OC, III, p. 3-73), mentre que l'atzar volgué que toqués a Batllori la comanda d'acabar d'enllestir l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi* atribuïda al de Vilanova (B., 1971; OC, III, p. 406-410), iniciada per Carreras. La discussió sobre els orígens familiars de l'espiritual conté una documentada crítica del llibre del francès René Verrier, publicat des d'una total ignorància de l'obra catalana d'Arnau. Batllori argumenta que la llengua que fa servir Arnau no era una llengua adquirida, sinó el català après en el bressol, i aporta, com sempre, un bon nombre de documents. El civilitzat diàleg amb Verrier, a qui sap reconèixer els seus mèrits, portarà Batllori a reexaminar de prim compte els materials ja estudiats pel francès (OC, III, p. 75-126), en un treball que cal esmentar ací com excel·lent mostra de la manera de fer del nostre investigador i del seu tarannà civilitzat. D'una banda, tot descobrint un important error de lectura (*donna amiTa mea* serà una *lectio difficilior* clarament preferible a *donna amiCa mea*), Batllori posa en evidència que Joan Blasi no era nebot d'Arnau sinó de la seva dona, i confirma les sospites sobre l'origen jueu del metge. D'altra banda, escriu en francès les memorables ratlles següents en una altra ponderadíssima defensa de l'origen català d'Arnau (p. 100 del treball original citat a OC, III, p. 127-147):

Je ne voudrais pas pourtant qu'on le considère provoqué par un excessif nationalisme, et non par l'amour a la vérité historique tout court. Ceux qui auront suivi, meme de loin, les sujets de toutes mes recherches, auront remarqué, sans doute, mes prédilections plutot internationales. Et s'est précisément cette prédilection qui m'a conseillé d'employer, dans cette note, la langue meme des études de M. Verrié.

En efecte, Batllori té un control poc freqüent de les llengües de cultura més importants, i no deixa de ser divertit que hagi de defensar-se d'un excés de nacionalisme, quan no manquen encara en el nostre entorn filisteus de via estreta que li retreuen el crim d'haver fet servir el castellà!

Tota aquesta recerca històrica i documental es complementa amb l'edició de textos arnaldians llatins desconeguts, o conservats en italià i en grec (OC, III, p. 179-208, 213-231 i 393-410), comentaris crítics (ibíd., p. 393-414) o aclariments puntuals de passatges obscurs (ibíd., p. 261-279), orientacions bibliogràfiques (ibíd., p. 287-299) i unes interessants aportacions sobre els aspectes profètics de l'arnaldisme a Sicília i la Corona d'Aragó (OC, III, p. 347-365), tema que em consta que ha ocupat el nostre historiador en algun congrés recent.

4. Les altres constants

Aquesta síntesi restaria penosament incompleta si hom fes ací omissió de les nombroses visions de conjunt que Batllori ens ha brindat. En trobareu algunes de vast abast cultural centra-

des en el regne de València (OC, I, p. 3-18, 69-98 i 99-114); el marc de la Mediterrània catalana (ibíd., p. 36-50) o sobre les repercussions culturals del Cisma d'Occident (ibíd., p. 53-60). Tanmateix cal remarcar de molt especial manera la seva àmplia revisió crítica de tota la recerca més important apareguda del 1940 al 1960 referent a la cultura catalanoaragonesa durant la dinastia de Barcelona —1162-1410— (OC, I, p. 269-354) concebuda amb una admirable amplitud de mires ja que, com potser convé recordar, per Batllori la «història de la cultura reprèn i reelabora les dades que li aporta la història de totes les manifestacions temporals de l'esperit humà» i on ja trobem un interessant apartat sobre l'«Humanisme i Renaixement» (OC, I, p. 333-340), tema sobre el qual Batllori ha incidit de manera insistent en una sèrie de treballs ara compilats en el volum V de l'OC que porta precisament el títol *De l'humanisme i del Renaixement*. Allà, i molt concretament en un treball que és ara l'eix nuclear del volum: «El Pensament renaixentista a la península Ibèrica» (OC, V, 1.2), primer publicat en italià el 1964 en la *Grande antologia filosofica* i després aparegut en castellà, el nostre autor dóna a conèixer l'existència d'un veritable humanisme catalanoaragonès abans de l'època dels Reis Catòlics, tesi que defensà paladinament amb èxit a la seu de la prestigiosa *Aeneas-Silvius-Stiftung* de Basilea, i arreu d'Europa. En aquest i altres dos treballs del volum (OC, V, 1.1 i 1.3) deixa prou exposat el seu concepte d'humanisme. Batllori entén l'humanisme «més aviat com una actitud que no una doctrina, una cultura més que no un sistema», i estudia i cerca «en un seguit de textos i de doctrines que reflecteixen els problemes que l'home modern afronta en el seu lent procés de separació del món medieval» (OC, V, p. 29), aquesta sintonia o posicionament intel·lectual, segons ell compartit des del segle XIV fins a final del XVI. Val a dir que Batllori parteix d'un extraordinari coneixement de totes les propostes teòriques formulades arreu d'Europa sobre «aquest complicadíssim fenomen històric» (llegiu ara 1.1), però opta deliberadament per mantenir-se fidel al marc historiogràfic traçat per A. Rubió i seguit per J. Rubió i M. de Riquer, de manera que la seva esdevé una opció convençuda i jo diria que fins i tot bel·ligerant, no solament enfront de la crítica burckhartiana i la d'altres teutons pedants, sinó també davant interpretacions més recents aparegudes «a casa nostra amb aires de revisió i de modernitat» i que Batllori qualifica de «rebertistes» (OC, V, p. 26). Batllori arriba a afirmar que «per a un ver coneixedor del curs del pensament renaixentista el problema no és mai si Bernat Metge és ja un escriptor humanista o un pensador molt tocat de les inquietuds intel·lectuals renaixentistes, ans com ha estat possible un Bernat Metge a Barcelona l'any 1398» (OC, V, p. 26). Es mostra així en tot i pertot coherent amb el seu concepte d'un humanisme que inclou el diàleg i l'atracció pregonada de la llengua i la literatura gregues, l'atracció i estudi de nous textos clàssics i suposa una ampliació de la «cultura literària des del món dels clergues (en llur doble sentit, d'eclesiàstics i oficials de la Cancelleria) a l'estament noble de les ciutats, a la naixent burgesia» (OC, V, 16). La seva visió és molt completa i abasta les versions catalanes dels clàssics, els contactes de Fernández de Heredia amb el món bizantí i la cort avinyonesa (OC, V, 1.3), Bernat Metge, la influència dels italians, i arriba fins a Vives i els seus seguidors, tot i que ja valora el valencià com un humanista europeu de formació internacional.

Finalment, i a risc d'allargassar una mica aquesta síntesi excessiva tant pel temps esmerçat com pels límits que imposa, no puc deixar d'esmentar ací la recerca del pare Batllori sobre els Borja valencians, que li ha merescut no fa gaire la Medalla d'Or de la ciutat de Gandia. No és la primera vegada que Batllori aplica el seu mètode rigorós a l'escorcoll d'una família valenciana. N'hi ha prou amb recordar el seu treball sobre els Escrivà i llur possible relació amb el cronista Bernat Desclot, que ara trobem ubicat a l'apartat 1.3 del volum IV de l'OC: «La família Borja» (V., 1994). El projecte de fer conèixer la documentació genealògica extreta dels rics arxius vaticans ve de lluny i ha quallat ja en bona part en els treballs reunits en l'indicat volum on podem ara resseguir el procés d'enaltiment de la família, les relacions polítiques d'Alexandre VI amb Ferran el Catòlic i Alfons II de Nàpols (OC, IV, 3.1 i 3.4) i sobretot l'important paper del català com a llengua de la cort romana durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI (ibíd., 2.1-2.3). Aquests treballs plens de saviesa i de seny han contribuït i estic segur que contribuiran durant molts anys a introduir el to de controlada objectivitat que sovint es notava a mancar en les desorbitades i novel·lesques especulacions sobre els Borja, i només cal esperar i desitjar que el pare Batllori tingui encara salut i lleure per acabar l'edició completa, ja en bona part enllestida, de l'epistolari català dels membres d'aquesta família prepotent. No cal dir que serà una altra obra fonamental per a la nostra cultura, i, alhora, la culminació d'una vida modèlica de treball ben fet que honora no solament el pare Batllori sinó tot el nostre poble.

Retornant ara circularment al principi de la meua exposició i al tema bíblic que l'encapçala, voldria formular al pare Batllori unes preguntes per si en vol contestar o comentar lliurement alguna que consideri de més interès.

En un llibret titulat *Joaquín de Fiore y América*, (Pamplona, 1992) els teòlegs J. I. Saranyana i A. de Zabala acaben dedicant un breu epíleg a Arnau de Vilanova i a Ramon Llull (p. 115-121 i 121-126, respectivament) on presenten ambdós autors com a personatges units per un mateix concepte de la teologia i també «muy influidos ambos por las corrientes teológicas que se habían difundido en los círculos franciscanos próximos a los fraticelos». Acaben dient que «si el lulismo valenciano sufrió en el siglo XIV, deformaciones espirituales y escatológicas, el joaquinismo de Arnau habría permanecido inmune de la tentación del Evangelio eterno» (p. 118). «Pero parece evidente que el “arnaldismo” influyó de manera directa o por medio de corrientes pseudo-joaquinistas, en las cortes aragonesa y siciliana primero, y en la de los reyes católicos y de Carlos V después. Colón, Hernán Cortés y muchos otros, fueron seducidos por el hechizo de tales ideas y se dejaron llevar por estas corrientes».

Què pensa tot plegat dels possibles contactes entre Arnau i Ramon Llull? Tot i que Llull no esmenti el nom de beguins, de fet Evast i Aloma no són dos models perfectes de vida beguinal? D'altra banda, no creu que la moguda americanista representada per Milhou i d'altres no n'ha fet un gra massa a partir d'una documentació més aviat minsa i d'un considerable desconeixement de l'obra d'Eiximenis, al qual pretenen fer servir de pont?

El llibre recent de Margaret Reeves i dels seus deixebles, H. Lee i G. Silvano, *Western mediterranean prophecy: The school of Joachim of Fiore and the fourteenth-century Breviloquium*,

Toronto, 1989, sobre el profetisme català, obliga a replantejar moltes qüestions. Una d'elles és precisament la de l'autenticitat de la *Expositio super Apocalypsi*, atribuïda a Arnau pel professor Carreras i Artau, atribució que vostè també sembla acceptar, i de la qual sembla dependre estructuralment tot el sistema de concordances del *Breviloquium*. El tema fou tractat no fa gaire en una primera trobada científica organitzada pel doctor Perarnau, els resultats del qual han aparegut en ATC, núm. 13-14 (1994-1995) i en dos volums a part (B., IEC, 1995).

Què opina vostè de l'atribució de l'*Expositio* ara convertida en importantíssima pedra de toc?

En els seus estudis, Turmeda sembla ser un gran absent. No li ha interessat mai tractar d'aclarir tot allò que el renegat mallorquí assegura que li va passar a Bolonya? I, lligant caps, perquè Canals o Metge serien humanistes i Turmeda, una obra del qual, com la *Disputa de l'ase*, sembla que fou degustada en francès pels contemporanis i admiradors de Rabelais, no?

Això em porta a una quarta i darrera sèrie de preguntes: des de la filologia hom argumenta que actituds crítiques o d'incertesa davant temes com la immortalitat de l'ànima o de curiositat davant la natura n'hi ha hagut sempre, però que l'humanisme ve essencialment marcat per la curiositat i la pràctica d'un estudi filològic seriós definible com a professional.

Per què, segons vostè, «identificar l'Humanisme amb l'ús del llatí és un error»? Es pot mantenir seriosament que Juan Fernández de Heredia o els nostres reis eren en realitat hel·lenistes? La seva afirmació segons la qual: «per a un ver coneixedor del curs del pensament renaixentista el problema no és mai si Bernat Metge és ja un escriptor humanista o un pensador molt tocat de les inquietuds intel·lectuals renaixentistes, ans com ha estat possible un Bernat Metge a Barcelona l'any 1398», sembla indicar que humanisme i renaixentisme són una mena de *totum revolutum*, força subjectiu, una mateixa cosa mancada d'una diferenciació ideològica. Quins matisos introduiria vostè entre un i altre?

Darrerament, Josep M. Pujol en la seva tesi sobre el *Llibre dels feyts* ha denunciat l'obsessió per la reconstrucció d'una èpica catalana, operada per tota una generació des de supòsits més patriòtics que no filològics. Pel que fa a l'humanisme català, considera vostè que les tesis propugnades per filòlegs com Francisco Rico, Jeremy Lawrence o Lola Badia són objectivament mancades de qualsevol fonament, o és tot una qüestió d'enfocament i de perspectiva? Quins dels seus arguments reafirmaria vostè davant un públic no especialista que es troba sovint perplex davant opinions tan variades entre les *auctoritates* o experts oficials?